

BLOEMBLAD VAN ZEE

**ONGECORRIGEERD
LEESEXEMPLAAR
NIET BESTEMD VOOR
VERKOOP**

Isabel Allende

Bloemblad van zee

Vertaald uit het Spaans
door Rikkie Degenaar

WERELDBIBLIOTHEEK · AMSTERDAM

Oorspronkelijke titel *Largo pétalo de mar*

© 2019 Isabel Allende / Penguin Random House
Grupo Editorial, Barcelona

© 2020 Nederlandse vertaling Rikkie Degenaar /
Uitgeverij Wereldbibliotheek
Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Penguin Random House Grupo Editorial /
Yolanda Artola

Omslagbewerking bij Barbara
Illustratie omslag © Ignasi Font

Foto auteur © Lori Barra

NUR 302

ISBN 978 90 284 5009 7

www.wereldbibliotheek.nl

Voor mijn broer, Juan Allende,
voor Víctor Pey Casado en andere
reizigers van de hoop

*... vreemdelingen, dit is het,
dit is mijn vaderland,
hier ben ik geboren en hier wonen mijn dromen.*

PABLO NERUDA,
'Thuiskomst',
Omzwervingen en thuiskomen

DEEL EEN

Oorlog en exodus

I

1938

*Bereid je voor, jongens,
om opnieuw te doden, opnieuw te sterven
en het bloed met bloemen te bedekken.*

PABLO NERUDA,
'Bebloed was alle aarde van de mens',
De zee en de klokken

Het soldaatje was van de zuigfles-lichting, de groep jongens die werden opgeroepen toen er geen jonge of oude mannen meer over waren voor de oorlog. Víctor Dalmau kreeg hem binnen samen met andere gewonden, die ze omdat er haast bij was zonder al te veel consideratie uit de goederenwagon haalden en als brandhout in rijen op de betonnen vloer van het *Estación del Norte* legden, in afwachting van andere voertuigen om hen naar de noodhospitalen van het Oostelijke Leger te vervoeren. Hij reageerde niet, en had de kalme gelaatsuitdrukking van iemand die de engelen heeft gezien en niets meer vreest. Wie weet hoeveel dagen hij van de ene naar de andere brancard was gezeuld, van veldpost naar veldpost, van ambulance naar ambulance, tot hij met die trein in Catalonië was aangekomen. Op het station werden de soldaten opgevangen door verschillende artsen, ziekenbroeders en verpleegsters, die de ernstigste gevallen meteen doorzonden naar het ziekenhuis en de rest indeelden naar het lichaamsdeel waaraan ze verwond waren – groep A armen, B benen en C het hoofd, en zo verder het alfabet af – en ze met een kaartje om hun hals naar de juiste plek stuur-

den. De gewonden arriveerden met honderden tegelijk, en er moest binnen een paar minuten een diagnose zijn gesteld en een beslissing worden genomen, maar het tumult en de verwarring waren slechts schijn. Iedereen kreeg aandacht, niemand werd over het hoofd gezien. Wie geopereerd moest worden ging naar het oude gebouw van het Sant Andreu-ziekenhuis in Manresa, wie behandeling nodig had werd naar andere ziekenhuizen gestuurd, en voor sommigen, voor wie niets gedaan kon worden om ze te redden, was het beter om ze te laten waar ze waren. De vrijwilligsters bevochtigden hun lippen, praatten zachtjes tegen hen en wiegden ze alsof ze hun kinderen waren, in de wetenschap dat er elders een andere vrouw zou zijn die hún zoon of broer bijstond. Later zouden de ziekenbroeders hen naar het mortuarium brengen. Het soldaatje had een gat in zijn borst en de dokter, die tijdens een oppervlakkig onderzoek geen polsslag voelde, besloot dat er niets voor hem kon worden gedaan en dat hij geen morfine of troost meer nodig had. Aan het front hadden ze de wond eerst bedekt met een lap, vervolgens ter bescherming afgedekt met een omgekeerd blikken bord en daarna een verband om zijn bovenlichaam gewikkeld, maar of dat een aantal uren, dagen of treinen geleden was gebeurd, was onmogelijk te zeggen.

Dalmau was daar toegevoegd om de artsen te assisteren en had de plicht om het bevel op te volgen de jongen aan zijn lot over te laten en zich met de volgende bezig te houden, maar hij bedacht dat als die jongen alle narigheid, de bloeding en het transport had overleefd en het had gehaald tot dat peron, hij een enorme levenslust moest bezitten en dat het spijtig was dat hij zich op het laatste moment had overgegeven aan de dood. Hij haalde voorzichtig de lappen weg en constateerde verbaasd dat de wond open was en zo duidelijk afgetekend alsof hij met verf op de borst was aangebracht. Hij vond het onbegrijpelijk dat het schot de ribben en een deel van

het borstbeen had vernield zonder het hart te verpulveren. Vanwege zijn ervaring van bijna drie jaar Spaanse Burgeroorlog, eerst aan het front van Madrid en dat van Teruel, en daarna in het noodziekenhuis in Manresa, dacht Víctor Dalmau alles gezien te hebben en immuun te zijn geraakt voor andermans lijden, maar een levend hart had hij nog nooit aanschouwd. Gefascineerd was hij getuige van het laatste kloppen, steeds langzamer en sporadischer, tot het helemaal stopte en het soldaatje zonder een zucht ophield met ademen. Heel even stond Dalmau roerloos naar het rode gat te staren, waar niets meer klopte. Van al zijn oorlogsherinneringen zou dat de hardnekkigste worden, die het vaakst terugkeerde: die jongen van een jaar of vijftien, zestien, nog zonder baard, smerig van de strijd en het opgedroogde bloed, uitgestrekt op een brancard, met zijn hart open en bloot. Hij heeft zelf nooit begrepen waarom hij drie vingers van zijn rechterhand in de afgrijselijke wond bracht, het orgaan omvatte en een aantal keer drukte, ritmisch, uiterst rustig en vanzelfsprekend, zonder zich te kunnen herinneren hoelang, misschien dertig seconden, misschien een eeuwigheid. En toen voelde hij het hart tussen zijn vingers weer tot leven komen, eerst met een bijna onwaarneembaar trillen en al snel met kracht en regelmaat.

‘Man, als ik het niet met eigen ogen had gezien, zou ik het nooit geloven,’ zei een van de artsen, die naderbij was gekomen zonder dat Dalmau het had gemerkt, nadrukkelijk.

Hij schreeuwde twee keer luidkeels om de ziekenbroeders en droeg hun op de gewonde, die een speciaal geval was, onmiddellijk mee te nemen.

‘Waar hebt u dat geleerd?’ vroeg hij Dalmau zodra de ziekenbroeders het soldaatje optilden, dat nog asgrauw zag maar wel weer een pols had.

Víctor Dalmau, een man van weinig woorden, vertelde hem in twee zinnen dat hij in Barcelona drie jaar medicijnen

had gestudeerd voordat hij als hospitaalsoldaat naar het front was vertrokken.

‘Waar hebt u dat geleerd?’ herhaalde de dokter.

‘Nergens, maar ik dacht dat er niets te verliezen was...’

‘Ik zie dat u mank loopt.’

‘Linker dijbeen. Teruel. Het is aan het genezen.’

‘Goed. Vanaf nu werkt u onder mij, hier verspilt u uw tijd.

Hoe heet u?’

‘Víctor Dalmau, kameraad.’

‘Niks geen kameraad. Ik word met dokter aangesproken en haal het niet in uw hoofd mij te tutoyeren. Begrepen?’

‘Begrepen, dokter. Maar dan wederzijds. U kunt mij señor Dalmau noemen, maar het zal hard aankomen bij de andere kameraden.’

De dokter verbeet zijn lach. De volgende dag begon Dalmau zich te oefenen in het beroep dat zijn lot zou bepalen.

Víctor Dalmau hoorde later, net als al het personeel van het Sant Andreu en van andere ziekenhuizen, dat het team chirurgen zestien uur bezig was geweest een dode tot leven te wekken en dat ze hem levend de operatiekamer uit hadden gereden. Een wonder, zeiden velen. Wetenschappelijke vooruitgang en het ijzersterke gestel van de jongen, wierpen degenen die God en de heiligen hadden afgezworen tegen. Víctor nam zich voor hem op te zoeken, waar ze hem ook heen hadden gebracht, maar in de hectiek van die tijd bleek het onmogelijk de tel bij te houden van wie hij ontmoette en wie hij misliep, van wie aanwezig was en wie verdween, van de levenden en de doden. Een tijdlang leek hij dat hart dat hij in zijn hand had gehouden te zijn vergeten, omdat zijn leven heel gecompliceerd werd en urgentere zaken hem bezighielden, maar jaren later, aan de andere kant van de wereld, zag hij hem terug in zijn nachtmerries en sindsdien bezocht de jongen hem van tijd tot tijd, bleek en verdrietig, met zijn levenloze hart op een dienblad. Zijn naam herinnerde Dalmau

zich niet of misschien had hij die nooit gekend, en hij noemde hem om evidente redenen Lazarus, maar het soldaatje vergat die van zijn redder nooit. Zodra hij zelfstandig kon zitten en water drinken, kreeg hij het wapenfeit te horen van die ziekenbroeder op het Estación del Norte, een zekere Víctor Dalmau, die hem had teruggehaald uit de dodenwereld. Ze bestookten hem met vragen, iedereen wilde weten of de hemel en de hel echt bestonden of dat het door de bisschoppen verzonnen bangmakerij was. De jongen herstelde voor het einde van de oorlog en liet twee jaar later, in Marseille, de naam Víctor Dalmau op zijn borst tatoeëren, vlak onder het litteken.

Een jonge militiestrijdster*, haar pet scheef in een poging de lelijkheid van het uniform te compenseren, stond Víctor Dalmau op te wachten bij de deur van de operatiekamer en reikte hem toen hij naar buiten kwam – met een baard van drie dagen en een besmeurde witte jas – een dubbelgevouwen papiertje aan met een bericht van de telefonistes. Dalmau was uren achtereen aan het werk geweest, hij had last van zijn been en zijn rammelende maag had hem er zojuist aan herinnerd dat hij sinds de vroege ochtend niets meer had gegeten. Het werk was slopend, maar hij was dankbaar voor de geweldige kans te leren in de omgeving van de beste chirurgen van Spanje. In andere omstandigheden had een student als hij niet eens bij hen in de buurt kunnen komen, maar in die fase van de oorlog waren studie en titels minder waard dan ervaring, en die had hij meer dan genoeg, zoals de directeur van het ziekenhuis van mening was toen hij hem toestond te assisteren bij operaties. Dalmau was inmiddels in staat om veertig uur achter elkaar te werken zonder te slapen, overeind gehouden door tabak en cichoreikoffie en

* Chileense nationale politie.

zonder aandacht te besteden aan het ongemak van zijn been. Dankzij dat been, dat hem had gevrijwaard van het front, kon hij oorlog voeren vanuit de achterhoede. Hij had zoals bijna alle jongens van zijn leeftijd in 1936 dienst genomen in het republikeinse leger en was met zijn regiment toegevoegd aan de verdediging van Madrid, dat gedeeltelijk bezet was door de nationalisten, zoals de troepen die in opstand waren gekomen tegen de regering zichzelf noemden, waar hij de gevallen afvoerde omdat hij gezien zijn medische achtergrond op die manier nuttiger was dan met een geweer in de loopgraven. Daarna was hij naar andere fronten gestuurd.

In december 1937, tijdens de slag bij Teruel, in een ijzige koude, verplaatste Víctor Dalmau zich in een heroïsch ambulancevoertuig om de gewonden de eerste hulp te verlenen, met Aitor Ibarra als chauffeur, een onsterfelijke Bask die de wagen over de kapotgebombardeerde wegen wist te manoeuvreren, onafgebroken neuriënd en onder bulderend gelach, om de dood te misleiden. Dalmau vertrouwde erop dat het geluk van de Bask, die duizend avonturen heelhuids had overleefd, genoeg zou zijn voor hen allebei. Om te voorkomen dat ze geraakt werden door een bom, gingen ze vaak 's nachts op pad, en als er geen maan stond liep iemand met een zaklamp vooruit om Aitor de weg te wijzen als er een weg was, terwijl Víctor bij het licht van een andere zaklamp de mannen binnen in de wagen bijstond met maar heel weinig middelen. Ze trokken zich niets aan van het met obstakels bezaaide terrein of van de temperatuur diep onder nul en vorderden in een slakkengangetje over het bevroren oppervlak, ze kwamen vast te zitten in de sneeuw, moesten de ambulance duwen, tegen de heuvels op of om hem uit greppels en bomkraters te krijgen, en verwrongen staal en verstijfde muilezelkadavers zien te ontwijken, alles onder het spervuur van het nationale kamp en de bommen van het

Condor Legioen*, dat over hen heen scheerde. Aangestoken door het krankzinnige stoïcisme van Aitor Ibarra, die onverstoorbaar verder reed en een grap klaar had voor elke gelegenheid, liet Víctor zich door niets afleiden, volledig geconcentreerd op het in leven houden van de mannen onder zijn hoede, die zienderogen leegbloedden.

Van de ambulance werd Dalmau overgeplaatst naar het noodhospitaal van Teruel, dat om het veilig te stellen voor de bommen in grotten was ingericht, waar ze werkten bij het licht van kaarsen, in motorolie gedrenkte propfen stof en kerosinelampen. De vuurpotten die ze onder de operatietafels plaatsten om de kou te bestrijden, konden niet voorkomen dat de bevroren instrumenten vastplakten aan hun handen. Haastig opereerden de artsen degenen die ze enigszins konden oplappen voordat ze hen doorzonden naar de ziekenhuizen, in de wetenschap dat er velen onderweg zouden sterven. Anderen, die al te ver heen waren, wachtten op de dood met morfine, als die er was, maar altijd gerantsoeneerd want zelfs de ether was op rantsoen. Als er niets anders was om de gruwelijk gewonde mannen te helpen, die het uitbrulden van de pijn, gaf Víctor ze aspirine en zei dat het een krachtig Amerikaans geneesmiddel was. Verband werd gewassen met gesmolten ijs en sneeuw om het opnieuw te gebruiken. Het meest ondankbare karwei was het inrichten van de brandstapels voor de geamputeerde armen en benen, Víctor kon nooit wennen aan de geur van verbrand vlees.

Daar, in Teruel, zag hij Elisabeth Eidenbenz terug, die hij had leren kennen aan het front van Madrid, waar ze als vrijwilliger was gekomen met de SAS**, een Zwitserse hulporga-

* Militaire eenheid vrijwilligers uit nazi-Duitsland die de nationalistische troepen van Franco bijstond.

** Schweizerischen Arbeitsgemeinschaft für Spanienkinder, Zwitserse hulporganisatie.

nisatie. Ze was een vierentwintigjarige Zwitserse verpleegster met het gezicht van een renaissancistische maagd en het hart van een geharde strijder, op wie hij zo half en half verliefd was geweest in Madrid en dat helemaal zou zijn geworden als zij hem ook maar een klein beetje tegemoet was gekomen, maar niets kon die jonge vrouw afhouden van haar missie: de nood lenigen van de kinderen in die beestachtige tijden. In de maanden die hij haar niet had gezien, had de Zwitserse de aanvankelijke onschuld verloren waarmee ze in Spanje was aangekomen. Haar karakter was verhard in de strijd tegen de militaire bureaucratie en de menselijke stompzinnigheid, haar medelijden en zachtheid bewaarde ze voor de vrouwen en kinderen onder haar hoede. Tijdens een pauze tussen twee vijandelijke aanvallen kwam Víctor haar tegen voor een van de vrachtwagens met voedselvoorraden. ‘Hallo, weet je nog wie ik ben?’ begroette Elisabeth hem in haar met Duitse keelklanken verrijkte Spaans. Hoe zou hij haar vergeten kunnen zijn, maar toen hij haar zag kon hij geen woord uitbrengen. Ze leek hem volwassener en nog mooier dan voorheen. Ze gingen op een betonnen brok puin zitten, hij om te roken en zij om thee te drinken uit een veldfles.

‘Hoe gaat het met je vriend Aitor?’ vroeg ze.

‘Nog steeds hier, altijd in de vuurlinie en zonder een schrammetje.’

‘Die is nergens bang voor. Doe hem de groeten van me.’

‘Wat zijn je plannen voor na de oorlog?’ vroeg Víctor.

‘Doorgaan naar een andere. Er is altijd wel ergens oorlog. En jij?’

‘Als je er iets in ziet, zouden we kunnen trouwen,’ stelde hij voor, zijn verlegenheid verbijtend.

Zij schoot in de lach en werd weer heel even de renaissancistische maagd van voorheen.

‘Geen haar op mijn hoofd, ik pieker er niet over om te trou-

wen, niet met jou of met wie dan ook. Ik heb geen tijd voor de liefde.’

‘Misschien verander je van mening. Denk je dat we elkaar nog terugzien?’

‘Natuurlijk, als we tenminste in leven blijven. Op mij kun je rekenen, Víctor. Waar ik je maar mee kan helpen...’

‘Dat is wederzijds. Mag ik je kussen?’

‘Nee.’

In die grotten van Teruel leerde Víctor zijn zenuwen beheersen en verwierf hij de medische kennis die geen enkele universiteit hem had kunnen geven. Hij merkte dat je aan bijna alles went: aan het bloed, al dat bloed, aan de operaties zonder anesthesie, aan de stank van gangreen, aan het vuil, aan de eindeloze stroom gewonde soldaten en soms vrouwen en kinderen, aan de eeuwige vermoeidheid die de wil wegvrat en, nog erger, aan het verraderlijke vermoeden dat al die opoffering wellicht zinloos was. En het was daar, toen hij doden en gewonden onder het puin van een bombardement vandaan haalde, dat hij werd bedolven onder een verlate instorting die zijn linkerbeen verbrijzelde. Hij werd behandeld door een Engelse arts van de Internationale Brigades.* Waarschijnlijk had ieder ander gekozen voor een snelle amputatie, maar de Engelsman was net aan zijn dienst begonnen en had een paar uur kunnen rusten. In zijn gebroken Spaans zei hij de verpleegster wat ze moest doen en bereidde zich voor de botten te zetten. ‘Je hebt geluk, jongeman, gisteren zijn de toelieferingen van het Rode Kruis binnengekomen en we gaan je in slaap brengen,’ zei de verpleegster terwijl ze het etherkapje naar zijn gezicht bracht.

* Een eenheid die in de Spaanse Burgeroorlog tegen de rebellerende troepen van Franco vocht. De eenheid werd gevormd door ongeveer 32.000 mensen van meer dan 50 nationaliteiten.

Víctor weet het ongeluk aan het feit dat Aitor niet bij hem was geweest om hem met zijn goede gesternte te beschermen. Aitor was wel degene die hem naar de trein bracht waarin hij samen met tientallen andere gewonden naar Valencia werd vervoerd. Zijn been was geïmmobiliseerd met een spalk van planken, vastgebonden met stroken stof omdat ze vanwege zijn wonden geen gipsverband hadden kunnen aanleggen, hij had een wollen deken om zich heen, rilde van de kou en de koorts en elke schok van de trein veroorzaakte een martelende pijn, maar hij was dankbaar, want hij was er beter aan toe dan de meeste mannen die samen met hem op de vloer van de wagon lagen. Aitor had hem zijn laatste sigaretten gegeven en een dosis morfine, met de opdracht die alleen in uiterste noodzaak te gebruiken, want meer zou hij niet krijgen.

In het ziekenhuis in Valencia wensten ze hem geluk met het goede werk van de Engelse dokter, en als er zich geen complicaties voordeden, zou zijn been weer als nieuw zijn, zeiden ze, hoewel iets korter dan het andere. Zodra de wonden begonnen te helen en hij met behulp van een kruk overeind kon komen, stuurden ze hem voorzien van een gipsverband naar Barcelona. Hij verbleef bij zijn ouders thuis, waar hij eindeloze schaakpartijen met zijn vader speelde tot hij zich zelfstandig kon bewegen. Toen ging hij weer aan het werk, in een ziekenhuis in de stad dat de burgerbevolking bediende.

Het was alsof hij op vakantie was, want vergeleken met wat hij aan het front had meegemaakt, was het daar een paradijs van hygiëne en efficiëntie. Hij bleef er tot het voorjaar, toen ze hem naar het San Andreu-ziekenhuis in Manresa stuurden. Hij nam afscheid van zijn ouders en van Roser Bruguera, een muziekstudent die door de Dalmaus werd opgevangen en van wie hij in de weken van zijn herstel was gaan houden als van een zuster. Dat bescheiden, vriendelijke meisje, dat uren-

lang bezig was met eindeloze piano-oefeningen, was het gezelschap dat Marcel Lluís en Carme nodig hadden nadat hun zoons waren vertrokken.

Víctor Dalmau vouwde het papier dat de militiestrijdster hem had overhandigd open en las de boodschap van Carme, zijn moeder. Hoewel het ziekenhuis maar op vijftien kilometer van Barcelona lag, had hij haar in geen zeven weken gezien, want hij had niet één dag vrij gehad om op de bus te stappen. Ze belde hem eenmaal per week, altijd op zondag en op hetzelfde tijdstip, en op diezelfde dag stuurde ze hem ook een cadeautje, een stuk chocola van de leden van de Internationale Brigade, worst of zeep van de zwarte markt, en soms sigaretten, die voor haar een schat betekenden omdat ze niet kon leven zonder nicotine. Haar zoon vroeg zich af hoe ze die te pakken kreeg. Sigaretten waren zo gewild dat de vijandelijke vliegtuigen ze samen met grof boerenbrood uit de hemel dropten, als een bespotting van de honger van de republikeinen en om te pronken met de overvloed in het nationalistische gebied.

Een boodschap van zijn moeder op donderdag kon niet anders dan een noodgeval betekenen. ‘Ik ben in het Telefónica-gebouw. Bel me.’ Víctor berekende dat ze daar al bijna twee uur wachtte, de tijd die hij in de operatiekamer was geweest tot hij haar boodschap had ontvangen. Hij begaf zich naar de kantoren in het souterrain en vroeg een van de telefonistes om hem door te verbinden met het Telefónica-gebouw in Barcelona.

Carme kwam aan de lijn en zei haar oudste zoon met een door hoestaanvallen onderbroken stem dat hij naar huis moest komen omdat zijn vader niet lang meer te leven had.

‘Wat is er gebeurd? Hij was zo gezond als wat!’ riep Víctor uit.

‘Zijn hart geeft het op. Waarschuw je broer, zeg hem dat

hij ook afscheid komt nemen, want het kan elk moment met hem gebeurd zijn.’

Het duurde dertig uur voordat hij Guillem aan het front van Madrid had gelokaliseerd. Toen ze eindelijk via de radio contact met elkaar konden hebben, een verbinding die vrese-lijk verstoord werd door atmosferisch gekraak en geruis, vertelde zijn broer hem dat hij met geen mogelijkheid verlof kon krijgen om naar Barcelona te gaan. Zijn stem klonk zo ver weg en vermoeid dat Víctor hem niet herkende.

‘Niemand die een wapen kan hanteren kan worden gemist, Víctor, dat weet je maar al te goed. De fascistten hebben meer troepen en wapens, maar ze komen er niet langs, *NO PASARÁN*,’ zei Guillem, de leuze aanhalend die zo populair was geworden door Dolores Ibárruri, die de passende bijnaam *La Pasionaria* droeg vanwege haar vermogen fanatiek enthousiasme te wekken onder de republikeinen.

De opstandige militairen hadden het grootste gedeelte van Spanje bezet, maar waren er niet in geslaagd Madrid in te nemen, en de wanhopige verdediging, straat aan straat, huis aan huis, had de stad tot het symbool van de oorlog gemaakt. De nationalistten hadden de steun van de koloniale troepen uit Marokko, de gevreesde moren*, en de geduchte hulp van Mussolini en Hitler, maar het verzet van de republikeinen had hen voor de verdeelde stad tot staan gebracht. In het begin van de oorlog had Guillem Dalmau in Madrid in de Durruti Kolonne** gevochten. De beide legers bevonden zich op dat moment in de universiteitswijk zo dicht bij

* Noord-Afrikaanse soldaten, door Franco meegenomen uit het Spaans protectoraat om mee te vechten tegen de republikeinen, in het boek ook wel ‘de Marrokaanse troepen’ genoemd.

** Een eenheid, vernoemd naar Buenaventura Durruti (1896-1936), Spaanse anarchist die in de strijd tegen Franco om het leven is gekomen.